

СССР

„ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРЫ“, бр. 1, 1989

В рубриката „История на литературата“ с уточнено подзаглавие „Съвременен прочит на класиката“ е поместена статията на В. Кантор „Продължителният навик към съм (Размисли за романа на И. А. Гончаров „Обломов“)“, в която се разглеждат от нов зрителен ъгъл романът и неговият главен герой.

„Обломов“ е от онези руски романи, към които постоянно се насочва мисълта: не само за литературоведски изследвания, но преди всичко за да се разберат принципите и особеностите в развитието на отечествената култура — пише още в първите редове на статията си В. Кантор. Трагически недооценен на своето време, разбран само като битов писател, генетически свързан с „натуралната школа“, Гончаров днес се чете като актуален класик на световната литература.

В редуващите се исторически, политически и културни ситуации романът на Гончаров всеки път се тълкува поновому, като се променя не характеристиката на образа — има единадушце, че в Обломов е изобразен сиен ленивец, — променя се оценката, променя се отношението към героя. Примерно през годините, които в днешната публицистика се наричат „застойни“, образът на Обломов неведнъж е тълкуван като положителен, изразил чрез своята съдба кредото на бездействието в условията на тягостната действителност (тук и навсякъде разр. на авт., В. К.). Сантиментална трактовка на главния образ в романа на Гончаров е показана във филма на Никита Михалков през 70-те години „Няколко дни от живота на И. И. Обломов“; истинска апология на Обломов откриваме в книгата на Ю. Лошниц (1977), която съдържа наред с това и много интересни наблюдения върху поестиката на Гончаров.

Този психологически напълно понятен преход от безусловното преди о с ъ ж д а н е на Обломов като символ на родното бездействие (добролюбовската традиция) към пълното му оправдание (възпроизвеждащо тълкуването на Дружинин) е твърде просто, еднозначно преобръщане на противоположната теза. По-рано Обломов се възприема като лош, сега твърдят — да, Обломов е патологично ленив, но в това именно се крие неговата заслуга и величие.

Мисля обаче — изтъква В. Кантор, — че проблемът, поставен от Гончаров, е много по-сложен и по-дълбок. Защото героят на романа не е едноизмерен: той е трагичен герой, изобразен иронич-

но, макар и с горчива ирония, а може би дори с любов. Анализът на смисъла и значението на тази трагедия е предмет на настоящата статия, която В. Кантор предлага на вниманието на читателите.

Романът „Обломов“ е публикуван изцяло през 1859 г., в навечерието на „великите реформи“ — отменяне на крепостното право, обявяването на свободата на печата, реформите в армията и др. — всичко това е решителен прелом от състояние на безприемие към известни гаранции за личната независимост, възможност за дейност, за осмислен труд. Така оценява обществената ситуация на онези години сам Гончаров: „Обломов е цялостен, от нищо неразрелен израз на масата, потънала в продължителен и непробуден сън и застой...“

Както е известно, Добролюбов схваща смисъла на романа като изображение на едно паразитно национално явление, родено от крепостното право — изображение на „обломовщината“, — и по този начин свързва романа с определено време и определено социално явление. Разбира се, „обломовщината“ е могла да се види само в период, когато освен нея в обществото се пораждат и други явления, когато вътре сред все още неподвижното и застойно общество се появяват хора, усвоили от Европа понятията свобода и достойнство на личността: Пушкин, декабристите, Чаадаев, Белински, ... А и самият Обломов ни е ясен, защото в душата му се отразява не само Обломовка, но и нещо друго: той знае как т р я б в а да живее, какво е и с т о р и я, но видният в архитипичните глъбини доисторически начин на живот го притиска. Писарев отбелязва, че хората, подобни на Обломов, са „неизбежни явления на преходната епоха: те са на границата между два живота: староруски и европейски, и не могат да прекратат решително от едния в другия. В тази нерешителност, в тази борба на двете начала се крие драматичността на тяхното положение.“

Добролюбов улавя съвсем точно иронията на Гончаров в изображението на обломовската идилгия: обломовците са склонни към идиллическото бездействено щастие, което не изисква от тях нищо. Тази ирония схваща и Ап. Григориев и я осъжда. По-късно обаче ироничните интонации изчезват по някакъв начин от характеристиката на Обломовка като идиллично място. От капитализираща се Русия търсят убежище в миналото, в патриархална Русия, в Обломовка. Защото в Обломовка царят благодухие и поезия. Ю. Айхенвалд нарича Гончаров „Хораший от Поволжieto“.

Д. Мережковски също вижда в Обломовка „декорация за идиллии на Теокритовите овчари“.

След сто години, след Гражданската война, след ужасите на сталинизма — пише В. Кантор, — в „обломовщината“ отново започват да виждат своего рода и а д е ж д а з а с т а б и л н о с т. Обломовка изглеждаше още по-идеална, още по-привлекателна, толкова повече, че обломовският архитип се отричаша от силите, влияещи върху развитието на страната. Това е типична ангиутопия — пише Ю. Лошцик, — в която няма и намек за футурологичен порив. Бъдещето дори не ѝ се присъвява. Прикован към главницата със златните вериги на своята мечта за „изгубения рай“, Иля Илич в лек сън създава една от най-беззащитните, макар по своему обаятелни идиллии, които някога са се присъвявали на човека.

Но Обломовка на Гончаров — пише В. Кантор — не само свидетелствува за крушението на идилличния мироглед и психология, тя поначало е създадена като сатира на идиллията. За да се разбере принципът, по който Гончаров изобразява обломовската идилгия, е нужен един бегъл поглед върху контекста от проблеми, изправени пред руската култура. Трябва да се изтъкне, че Обломовка е замислена и написана в николаевския период, когато отново се опитват да откъснат Русия от развиваща се Европа с нейния прогрес и революции. Изолацията от света превръща страната в мъртво блато, води я към стагнация, застой, смърт.

Гончаров рисува околната действителност от позицията на човек, който се опитва да нахване заспиването, умирането на своята култура. „Сънят на Обломов“ изисква много подробен културологичен анализ, толкова е богат с архитипични явления, с препратки към съвременността, с литературни алузии.

Гончаров пише: „Това беше някакъв всепогълщащ, с нищо непреодолим сън, истинско подобие на смъртта.“ В Обломовка не знаят нито цената на живота, нито цената на времето, нито цената на човека.

Твърдят, че Обломов е мечтаел, че добротата на сърцето му постоянно се изтъква от Гончаров, че зло дело в живота си той не е извършил, но именно за това к р е щ и Гончаров, че благородният човек е смазан, похабен от възпитанието и начина си на живот. Самият Обломов чувствувал, че в него е заровено като в г р о б някакво хубаво, светло начало, може би сега вече мъртво или лежи като злато в недрата на планината. . .

За Обломовка е характерен живот извън времето. За художествените особености на Гончаровия роман Д. С. Лихачов казва: „Спи не Обломов, спи природата, спи Обломовка, спи битът. Безвремието е подчинено на бита. В Обломовка няма нищо внезапно, нищо, което да става не по календара. . . Граматическите форми и видове са съединени в една фраза: преходите от миналото към настоящето и от бъдещето към миналото подчертават, че времето в Обломовка няма особено значение.“

Обломовското отношение към живота заразява всички слоеве на обществото, но за разлика от всички останали слоеве дворянният Обломов

има възможност за избор. И неговата трагическа вина според Гончаров се състои в това, че той не използва тази възможност, дадена му от историческото развитие. Романът е изграден около опита да се пробуди Обломов посредством любовта си към Олга Илипска. Но той дотолкова е привикнал към продължителен сън, че бодърстването, борбата, движението не са по силите му, а още по-малко — любовта. Той предава любовта, едва не убива своята избраница — и това престъпление го довежда до гибел, до нравствено унищожение.

В. Кантор отделя внимание и на другия важен образ в романа — Андрей Щолц, приятел и доверник на главния герой. Неведнъж се е изтъквало, че образът на Щолц от гледна точка на етиката е неудачен, фалшив, изкуствен. Той е критикуван още за прагматизъм, за буржоазен егоизъм, за механицизъм, за липса на душевен полет.

Дори Добролюбов, който хвали Щолц, му откъзва правото да се нарича „нов човек“, а останалите критици го отхвърлят изцяло, поради „о т с ъ с т в е н и я н а в и с ш и и н т е р е с и“.

Окончателната присъда обаче е произнесена над Щолц в наши дни и почти не подлежи на обжалване. След като повтарят много оценки от миналия, стария обвинителен акт срещу Щолц, съвременните изследователи го наричат „международен турист“ и твърдят, че Гончаров е изобразил в негово лице световен скиталец, обиколил всички земи и народи. Според Ю. Лошцик Щолц е носител на з л о т о начало, което погубва патриархална Русия, възпята в Обломовка, погубва я съзнателно, със злосталство.

Ако отхвърлим тайнствените намеци за дяволската същност на Щолц, все пак кой е той? — поставя въпрос В. Кантор. Какво е искал да каже с този идеален образ Гончаров? Защо не обичат Щолц? Според В. Кантор върху него тежи найстрашният за нашата вулгарно-социологическа наука грях: той е руски капиталист, взет откъм неговата идеална страна. В негово лице Гончаров рисува образа на идеализиран капиталист, който е романтично приповдигнат. А буржоазният патос на Щолц — пише авторът — е бил в онзи момент много по-прогресивен от крепостническия застой.

Щолц се опитва да спаси Обломов, но трудно е да се помогне на човек, който е готов да се задоволи с най-примитивен начин на живот, само за да не предприеме никакви действия. Щолц загубва битката за Обломов с „обломовщината“. И в това е заключена трагедията на романа според Гончаров — изтъква В. Кантор.

В образа на Обломов Гончаров ненаправчиво, но съвсем отчетливо разгръща художествената метафора за преминаването на обломовския сън във вечен сън, смърт във формата на жив живот.

В. Кантор възразява срещу опитите в днешната критика да се сравнява Обломов с Дон Кихот. Това сравнение е лишено от основание, защото Обломов най-малко от всичко може да бъде характеризирани като защитник. Той нито величж не се е застъпил д е й н о за някого. А Дон Кихот е активен, той се бори, рискува живота си, защитава унижените, обидените, отстоява своята чест и честта на другите. Напомени са думите на Достоевски за Дон Кихот: „Романът на Сервантес

